

Максим Яременко

**«Сей сосудъ ко употребленію
священна воды соорудися...»:
до характеристики ректорства Теодосія Гугуревича**

Історія Києво-Могилянської академії другої половини XVII ст. інколи залишається небагатою навіть на конкретні факти щодо професорів та ректорів того часу. Одна із таких маловивчених постатей — ректор Теодосій Гугуревич (1680-і рр.). Ще від 1860-х рр. історики надають Теодосію нищівні характеристики, вказуючи на його нібито аморальність та доведення навчального закладу і Братського монастиря до цілковитого зубожіння. Єдине джерело таких висновків — незадовільна характеристика з листа єпископа Теофана (Прокоповича), написаного аж 1736 р. Ціла низка Прокоповичевих тверджень викликають сумнів щодо їхньої достовірності. А підсилює підозру у некоректності висновків Теофана напис на срібній водосвятній чаші, виготовленій коштом Братського монастиря за ігуменства там Гугуревича. Аналіз гравіювання вказує, що немає підстав вести мову про цілковиту убогість обителі, при якій діяв Могилянський колегіум. Такий висновок дає змогу не лише критично оцінити негативні характеристики Прокоповича керівництву колегіуму, а й поміркувати про причини, що підштовхнули архиєпископа до нищівної критики.

Ключові слова: Києво-Могилянський колегіум/академія, Києво-Братський монастир, Теодосій Гугуревич, Теофан Прокопович, водосвятна чаша 1686 р.

Відома нині «зовнішня» історія Києво-Могилянської академії другої половини XVII ст. інколи кульгає навіть на встановлення більш-менш достовірних фактів, що стосуються, наприклад, часу ректорства або професорства того чи того достойника. Якщо ж мова про глибше занурення у минуле «шкіл», то дослідникам доводиться вдаватися до складних реконструкцій, логічних припущень,

аналізу неписемних джерел тощо. Втім, таких студій першого пів століття могилянської історії зовсім небагато¹.

Серед низки академічних керівників другої половини XVII ст., про чію діяльність майже нічого невідомо, є й Теодосій Гугуревич, ректорство якого припало на 1680-ті рр. Автор першого спеціального дослідження про київські «школи» єромонах Макарій Булгаков, пишучи про це десятиліття, спочатку взагалі не виокремлював Теодосія. Він досить нейтрально згадував про економічне становище колегіуму та нові надбання Братського чернечого осередку ще від початку 1670-х рр., а втрати маєтностей у 1686 р. назвав останнім «ударом», після чого «внешняя судьба монастыря и Коллегии улучшается постепенно». За часом, як бачимо, частина «повільних покращень» мала би припасти на настоятельство Гугуревича, яке Булгаков датував 1686–1689 рр.²

Віктор Аскоченський, наступний історіограф Академії, також зауважив примноження володінь Братської обителі у 1680-х рр.: у 1681 р. монастир набув двір, у 1686 р. — млин, у 1688 р. повернув контроль над частиною маєтностей, які були в нього відібрані. Аскоченський не додав нічого нового й до хронологічних меж Теодосійового керівництва: Гугуревич був ректором у 1686–1689 рр. після батуринаського та золотоверхо-михайлівського настоятельств (на ректорство утверджений гетьманським універсалом), а затим переведений ігуменом у Максаківський монастир³. Не збагачує на інформацію про монаха й дослідження про Братську обитель Миколи Мухіна. Він повторив, що та зазнала значних збитків від втрати маєтків на річпосполитських теренах після підписання трактату

¹ Тут згадаю два дослідження, що за малої кількості джерел глибоко і філігранно занурюються у проблемні сторінки минулого навчального закладу: Наталя Пилип'юк, «ЕУХАРИСТІОН, АЛБО ВДАЧНОСТЬ». Перший панегірик Києво-Могилянської школи: його зміст та історичний контекст,» *Записки НТШ* 224 (1992): 25–43; Наталя Яковенко, «Київські професори за лаштунками Гадацької угоди: до історії спроби перетворення Могилянської клеті на університет,» в Наталя Яковенко, *Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття* (Київ: Лаурус, 2012), 342–367.

² Макарій Булгаков, *История Киевской академии* (Санкт-Петербург: Тип. К. Жернакова, 1843), 48–49, 86.

³ Виктор Аскоченский, *Киев с древнейшим его училищем Академиею*, 2 ч. (Київ: Унив. тип., 1856), 1: 241–244.

1686 р., однак збагатилася новими надбаннями в Гетьманщині. Ці події припали на настоятельство Гугуревича, причому ігумен навіть успішно відстоював загрожені права обителі у Генеральному суді⁴.

Однак ще до Мухіна у невеличких нарисах про Братський монастир та колегіум при ньому з'явилася негативна характеристика о. Теодосія. Чи не вперше її дав Іларіон Чистович. Покликаючись на репліки із двічі виданого у 1865 р. листа Теофана (Прокоповича) до Рафаїла (Заборовського)⁵, він описував господарювання Гугуревича у Богоявленській обителі як вкрай незадовільне⁶.

Микола Петров, відштовхуючись, як і його попередники, від свідчень Димитрія Туптала про кількість років, упродовж яких Гугуревич був настоятелем різних монастирів, а також спираючись на інші поодинокі згадки, визначив, що ректорство еромонаха тривало від 1685/1686 навчального до кінця 1688-го календарного років. Дослідник відзначив пониження настоятеля на кар'єрній драбині та нагадав свідчення Прокоповича про гучні денні та нічні забави Гугуревича й інших зверхників колегіуму. Втрати ж маєтностей у 1686 р. Петров, слідом за Мухіним, вважав цілковито, ба з надлишком компенсованими після переходу Києва до Російської держави: «но эти потери, вознагражденные впоследствии русским правительством, были ничтожны в сравнении с теми выгодами, какие получала Киево-Братская Коллегия вследствие окончательного присоединения Киева к России»⁷.

Чи не найповніше про Гугуревича писав Степан Голубев. Історик змалював становище монастиря і колегії в 1670-ті — 1680-ті рр. у похмурих тонах, також беручи за джерело інвективи Прокоповича. Про Теодосія Голубев згадав як про «человека не без дарований, но в нравственном отношении быстро опускавшегося по наклон-

⁴ Николай Мухин, *Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк* (Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1893), 107–110.

⁵ Лист було опубліковано: «Письмо Феофана Прокоповича к киевскому архиепископу о Братском училищном монастыре,» *Русский архив* 4 (1865): 439–444; «Письма Феофана Прокоповича,» *Труды КДА* 10 (1865): 274–279. Чистович користувався публікацією із «Русского Архива».

⁶ Илларион Чистович, *Феофан Прокопович и его время* (Санкт-Петербург: Тип. имп. Акад. наук, 1868), 19–20.

⁷ Николай Петров, *Киевская академия во второй половине XVII века* (Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1895), 45–47; цит. за: 47.

ной плоскості, печально закончившого свою жизнь и еще более печальную память оставившого о себе в потомстве»⁸. У розлогіій примітці до короткої згадки в основному тексті історик додав кілька штрихів із біографії Гугуревича, зокрема згадав якийсь звинувачення ним кирилівського ігумена Інокентія Монастирського: за формулюванням Малоросійського приказу 1683 р., «зависти ради огласил изменническими преступлениями». Однак після судового розслідування Теодосія за «ложными свои свидетельства» відсторонили від управління Михайлівським Золотоверхим монастирем і понизили у статусі, перевівши на Братське настоятельство⁹. Щоправда, Голубев зазначив, що це переведення відбулося не відразу, а про деталі пообіцяв розповісти іншим разом¹⁰.

Наведені вище інформації — це все, що історикам нині відомо про ректорство Гугуревича в Могилянському колегіумі та настоятельство у Братському монастирі. Певний дисонанс до них внесла сучасна енциклопедична стаття, де читаємо, що керівником Богоявленської обителі та навчального закладу Теодосій став 1683 р. і «1684 він полишив посаду ректора», а про його управління немає даних, окрім згаданої Прокоповичем убогості монастиря¹¹. Звідки така інформація про хронологічні рамки — залишається лише здогадуватися, адже в працях XIX — поч. XX ст., поданих у бібліографічному переліку після замітки, відповідних свідчень немає, ба більше, наведено конкретні покликання на джерела, що вказу-

⁸ Степан Голубев, *Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетий. Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской Духовной Академии 26 сентября 1901 года* (Київ: Тип. И. И. Горбунова, 1901), 5–6.

⁹ Монастирський мав і інших недругів та клопоти зі звинуваченнями у політичній неблагонадійності пізніше. Так, Патрик Гордон у 1684 р. зафіксував, що один чернець казав межигірському ігумену, ніби його та Кирилівський монастирі будуть знищені росіянами за донесенням гетьмана, «ибо в первом молились за короля Польского и в обоих благоволят к полякам и ведут с ними переписки». Щоправда, пізніше згаданий чернець зізнався, що говорив безпідставно, будучи п'яним, і за наклеп його звеліли висікти (Патрик Гордон, *Дневник*, пер., ст., примеч. Д. Г. Федосова (Москва: Наука, 2009), 29, 32.

¹⁰ Голубев, *Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетий*, 52–53, цит. за: 53.

¹¹ Зоя Хижняк, «Гугуревич, чернець ім'я Теодосій,» в *Кієво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання*, упоряд. З. І. Хижняк (далі — *КМА в іменах*) (Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001), 171–172.

ють на ректорство та ігуменство Теодосія після 1684 р. Навряд чи згаданий у статті 1683-ій рік — обдруківка, бо в републікації цієї енциклопедичної статті інформацію не змінено¹².

Нищівна оцінка моральних якостей Гугуревича-ректора не дисонує із характеристиками, що їх історики надавали в оповідях про життя Теодосія після залишення ним Братської обителі. Так, Олександр Лазаревський описував лиху славу монаха, коли той був максаківським ігуменом. Тоді настоятеля звинуватили у присилуванні до перелюбу дівчини Мотрі (вона навіть ніби народила від нього дитину). Також ходили чутки про причетність Гугуревича до насильницької смерті одного з ченців та про вживання ним м'яса. Втім, на своєму першому — батуринському — ігуменстві Теодосій відзначився не як марнотратник мастків обителі: навпаки, як свідчив один обмочевський житель у 1730 р., монах у його діда не лише силою «дуброву і бортние дерева до монастиря Крупицького усиловне отнял, леч и самого діда моего Исяя, о том обстоючого, на тих же грунтах убил до смерти»¹³. Щоправда, цей факт дбайливого господарювання тут затінено методами, до яких вдавався ігумен.

Остаточо «домалював» і в белетризованій формі спопуляризував непривабливий образ Гугуревича Орест Левицький. До речі, розповідаючи про його успішну кар'єру у 1670-х — на поч. 1680-х рр., Левицький писав, що ректором о. Теодосій став 1686 р. завдяки патронуванню чернігівського архієпископа Лазаря (Барановича), під чім крилом чернець робив перші кроки на церковній ниві. Перебування у Гугуревича у Братському монастирі завершилося, як вважав історик, 1688 р., а його «необузданный нрав» і «порочная натура» на цьому настоятелстві проявилися у цілодобових гулянках, про які писав Прокопович. Утім, головну увагу в нарисі Левицький зосередив на сексуальних пригодах ігумена із Мотрею¹⁴.

¹² Зоя Хижняк, *Ректори Києво-Могилянської академії. 1615–1817 рр.* (Київ: Вид. дим «КМ Академія», 2002), 93–94.

¹³ Александр Лазаревский, *Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления*, 3 т. (Київ: Тип. К. Н. Милевського, 1893), 2: 153–157.

¹⁴ Орест Левицький, «Грешный игумен,» в Орест Левицький, *Очерки народної жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.* (Київ: Тип. Импер. университета св. Владимира Акц. О-ва Н. Т. Корчак-Новицького, 1902), 171–180.

Повертаючись до ректорства Гугуревича, маємо констатувати, що негативна характеристика його керівництва спирається на єдине джерело — вже не раз згаданий лист Прокоповича до київського владики Рафаїла (Заборовського) від 8 березня 1736 р. У ньому новгородський архієпископ, згадуючи про часи своїх «молодих літ [...] при Головчичі [попередник о. Теодосія із 1673 р. — М. Я.] й Гугуревичі та інших ректорах», писав:

Всі маєтності братські ще сповна належали їм (бо тоді ще й ті були їхніми, що пізніше новим польським кордоном відрізані); й часи були досить приємними, — не було війни, не було ніяких військових походів; не чули ми тоді, що таке недорід, що голод — а в Братських монастирі така була у всьому злиденність, що й згадувати сумно, і я б нині не повірив, якби тоді сам не бачив. Комори й льохи були порожніми, ніякого з дня на день харчу, ніякого припасу не бувало. На всяк день їжу, й то злиденну та просту, на ринку купували, а на цю закупку витрачали пани ректори певну частину грошей з річного гетьманського датку. А яка такої вбогості могла бути причина? Саме лиш незнання економії! А крім того незнання [та] ще й суперечні та руйнінські вчинки, недбання керівників, ледарство, дрімання, мерзенність — та ще й за допомогою гучних цілодобових забав — помічників (найчастіше сільських старост), одних — безпробудне пияцтво, а інших — ретельні крадіжки та розкрадання належних громаді прибутків без жодного страху. Тоді ні викриттів, ні тортур нізвідки не побоювалися й не очікували. Довго так монастир той при великому достатку був спраглий і голодний, і холодний, і справді диво, як вистояв!¹⁵

Богоявленська обитель змогла відродити економічну міць, за Прокоповичем, на короткий час при економові еромонаху Родовичі (здогадно, він виконував це послушання десь у першому десятилітті XVIII ст.¹⁶), однак його, як особливо успішного, невдовзі

¹⁵ Феофан Прокопович, *Філософські твори*, 3 т. (Київ: Наукова думка, 1981), 3: 274.

¹⁶ До таких висновків підштовхує запис іншим від основного чорнилом, зроблений у складеному в 1760-х рр. списку братських настоятелів після ігумена Христофора Чарнуцького (1707–1710 рр.): «економъ Братского училищного мнстыря іером. Родовичъ члкъ трезвый, дѣльный, трудолюбивый, догадливый и по всему званія того достойный. Онъ изъ Братского монастыря, за его бодрость и искусство переведень на економство къ дому архієрейскому» (Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 301, 221 П, т. III, арк. 308).

забрали до катедрального Софійського монастиря, «де до нього також ні за чим було ходити до льохів та гамазеїв та інших комор. А шкільний монастир до попереднього зубожіння повернувся», аж доки у 1711 р. новий ректор, тобто сам Прокопович, не поставив економом дбайливого Єпифанія¹⁷.

Окремі слова і фрази архиєпископа складають, на перший погляд, враження про їх належність добре поінформованому очевидцю, проте уважніший аналіз викликає сумніви щодо правдивості. Найперше звернімо увагу на вік Теофана. Хоча відомості про його дитячі та юнацькі роки скупі й викликають чимало запитань, однак приблизну картину перших десятиліть життя дають. Отож народився Прокопович 1681 чи 1677 рр., навчався у Могилянському колегіумі від 1687 до 1694 чи 1696 рр., затим вирушив за кордон і до Києва повернувся 1704 р.¹⁸ Відтак, за ректорства Гугуревича та його попередника Теофан або був ще зовсім малим (тим паче, що нібито згадував і час до 1686 р.), або тільки досягнув віку, коли за церковними нормами людина вже здатна відповідати за власні вчинки (себто, від семиліття). Звісно, можна припустити, що хлопець довідувався про стан справ у монастирі від свого дядька — братського монаха (певний час намісника, помер 1692 р.¹⁹), котрий його виховував. Проте важко уявити, аби малий Прокопович міг сам пересвідчитися у жалюгідному стані комор і льохів — за ці приміщення, що були під замком, у монастирях відповідали спеціально поставлені ченці-полатні, а доступ до них обмежувався. Далі, від середини 1690-х рр., Теофан взагалі близько десяти років перебував поза Києвом, тож ніяк не міг бачити на власні очі того, що відбувалося у Богоявленській обителі за настушників Гугуревича.

У листі до Заборовського Прокопович, намагаючись пояснити причину економічних негараздів, писав: «... і я, й інші, що нерухомих маєтків монастиря того [Братського — *М. Я.*] не бачили, гадали, що його маєтності лише на пісках та на моховинні боліт стоять і тліють»²⁰. Цим словам теж навряд чи варто довіряти. Принаймні,

¹⁷ Прокопович, *Філософські твори*, 275.

¹⁸ Чистович, *Феофан Прокопович*, 1; Володимир Литвинов, «Прокопович (Церейський) Єлизар (Єлсій), чернече ім'я Теофан,» в *КМА в іменах*, 444.

¹⁹ Чистович, *Феофан Прокопович*, 1.

²⁰ Прокопович, *Філософські твори*, 275.

важко уявити таке тривале (аж до власного ректортва) «топографічне» невігластво киянина за народженням, а до того ж — від 1705 р. могилянського професора (себто особи, яка жила в обителі і могла спілкуватися із тамтешніми ченцями, що відали господарством, у т. ч. розташованим відносно недалеко за містом), який, якщо вірити його словам, так цікавився наповненістю монастирських комор у дитячі роки. Та й Прокоповичів дядько-намісник — це та особа, яка мусила добре знатися на маєностях обителі. Тож якщо припустити, що дядько розповідав з якогось дива племінникові-хлопчику про складнощі із богоявленською економікою, то незрозуміло, чому оминув увагою вотчини. Зрештою, невже певну порцію критики та звинувачень новгородського владика адресовано і його родичеві-наміснику, який у монастирській єрархії є «правою рукою» ігумена? Навряд чи.

У листі Прокопович покладає провину за неадекватне матеріальне становище «шкіл» на «гучні цілодобові забави» керівництва, тож у читача складається враження про негативну і неприйнятну для ченців (а професори і ректор були монахами) поведінку, а також формується образ аморального настоятеля. Вочевидь, саме так і сприймали дослідники ХІХ ст. слова новгородського владика з перспективи моральних імперативів своєї доби. Проте трохи далі у листі Теофан, згадуючи власне вдале управління обителлю, зазначав (без негативних конотацій!), що щедрий достаток створював можливість «для подарунків багатьом панам та для влаштування і немалолюдних, і не рідкісних бенкетів»²¹. Таке зізнання не мусить викликати осуд ранньомодерних українських ченців, адже тогочасні настоятелі та соборна братія були публічними людьми, а візити до них, зокрема з нагоди церковних свят, являли собою правило для світських осіб. Доказів цього безліч, вистачить заглянути бодай до щоденника Патрика Гордона, який у 1680-х рр. перебував у Києві, аби зрозуміти, що відвідування монастирського керівництва та учти в обителях — справа ординарна, як і візити ченців на застілля до світських вельмож²².

²¹ Там само.

²² Див., наприклад: Гордон, *Дневник*, 19–22, 24, 29 та наст. Ось одна із фіксацій 18 травня 1684 р., яка ілюструє межі гуляння у чорноризців: «Сегодня Пятидесятница; боярин и все ездили в Печерский монастырь и вернулись домой изрядно н[абравшись]» (Там само, 21). Гордон робив візити й до Братського монастиря, причому без приурочення їх до великих свят чи подій (див., наприклад: Там само, 40).

Якщо не брати до уваги оціночних суджень Прокоповича, то відомі «сухі» факти свідчать радше на користь Теодосія-«господарника», ніж марнотрата. Вже зазначалося, що на час його ігуменства припали певні надбання Братської обителі. Усталений образ «аморального» Ігумуревича не виключає і його господарських здобутків у Максаківському монастирі, адже ігумен від самого початку свого настоятельства клопотався про майнові інтереси обителі. Вже 8 липня 1689 р. (тобто десь невдовзі після прибуття із Києва) Теодосій виклопотав універсал Івана Мазепи на звільнення жителів трьох монастирських сіл «от шарварку нынѣшного для помочи в кошеню сѣна и в жываню збожя монастирского»²³. А те, що суперечки за маєтності іноді відбувалися достатньо жорстоко, як-от під час батуринаського ігуменства, то це також річ для тих часів не рідкісна.

Один із небагатьох штрихів до характеристики ректорства о. Теодосія, який теж підважує оповідь Прокоповича про економічний занепад Богоявленської обителі та колегіуму при ній, пропонує артефакт, що експонується в Національному музеї історії України (інвентарні номери ДМ-7885, ТКВ-11963). Це — срібна чаша для свячення води. Водосвятні посудини із дорогітнінних металів різної форми — не унікальний предмет культури²⁴, проте згадана чаша цікава ось таким гравіюванням: «Сей сосудъ ко употребленію свяченныа води сошрудися иждивеніем ѿбителѣ стоѣ Братскоѣ кіев: тщаніем іеромонаха Ѳеѡдосія Ігумуревича в томъ время ігумена и ректора выш пом: ѿб: лѣта Гсдня ахпс. Фун: а: и лот: а8:»²⁵.

Цей напис не лише підтверджує, що в 1686 р. Ігумуревич керував монастирем та колегіумом (що поставили під сумнів, як зазначалося, сучасні енциклопедичні довідники). Як бачимо, попри запев-

²³ *Універсали Івана Мазепи 1687–1709*, упор. Іван Бутич (Київ-Львів: НТШ, 2002), 175.

²⁴ Див., наприклад, виокремлення такої окремої групи: М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова, *Золотое и серебряное дело XV–XX вв. [Территория СССР]*. (Москва: Наука, 1983), 46. Срібну водосвятну чашу у формі великого кубка у 1720 р., зокрема, виготовив у Києві Іван Равич. Збереглися й інші київські чаші першої половини XVIII ст. у формі казанка (Марк Петренко, *Українське золотарство XVI–XVIII ст.* (Київ: Наукова думка, 1970), 103, 108, 195).

²⁵ Курсивом передано виносні літери.

нення Прокоповича стосовно злиденності Богоявленської обителі, тут знайшлися кошти для поповнення церковного начиння срібним виробом вагою понад 600 г. (хоча й не дуже високої проби: у метричній системі — 500-ї, у тогочасній — 8-ї проби, себто 8 частин срібла і 8 лігатури). Варто наголосити, що йшлося саме про кошти монастиря («соорудися иждивенієм шбители»), а не самого ігумена чи когось із благодійників.

Аби зрозуміти вартість срібного виробу, залучу пізніші дані. Звісно, вартість металу могла різнитися, тож спробую не тільки встановити його ціну, а й з'ясувати її купівельний потенціал. Отож за інформацією 1741 р. фунт срібла 10 проби (це наступна після 8-ї, теж не найвища, сплав із 10 частин срібла і 6 частин лігатури; у метричній системі — 625 проба) коштував у Києві 10 рублів²⁶, а відтак фунт і 18 лотів — майже 16 рублів. На той час за ціну, еквівалентну понад 600 г. срібла, можна було придбати понад 1,5 т пшона, майже 3,8 т гречки, 745 л олії, заготовити чимало грибів чи достатньо довго закуповувати випечений хліб (зрозуміло, що на вартість металу 8-ї проби припадало дещо менше припасів). У 1740-і рр. в Києві за дійницю (майже 71 кг) пшона слід було викласти 75, гречки — 30, сотні «бубликовъ топкихъ» — 7, а горщик полуниць — 9 копійок. Фунт свіжої, причому недешевої риби «шятрини» обходився у 3–4, «шятрини свѣжопросолной» у 1,5 копійки, ікри чи «кавяру свѣжопросолного» — у 8–9 копійок. «Три тисячи грибовъ» коштували 1 рубль, а кварта олії 2 копійки. Тоді ж на 1 копійку можна було придбати, залежно від розміру, 2–3 пшеничні булки, а за 1,1 рубля — три великі свині та трьох поросят (загалом свиня могла коштувати і 45–50 копійок)²⁷. Відтак, важко повірити, що зубожілий монастир знайшов би кошти на срібне церковне начиння, якби ситуація справді межувала із критичною («ніякого з дня на день харчу, ніякого припасу не бувало»).

З огляду на обмеженість свідчень про братське настоятельство о. Теодосія (менше десяти згадок, знайдених досі істориками), гравіювання на чаші є не лише одним із унікальних джерельних штрихів,

²⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 127, оп. 138, спр. 53, арк. 20.

²⁷ Там само, ф. 888, оп. 1, спр. 2, арк. 7 зв., 8 зв., 9 зв., 13, 15 зв. — 16, 21, 23 зв., 30, 34 зв., 35 зв.; спр. 5, арк. 28, 38.

а й дозволяє поміркувати про причини нищівної характеристики, яку дав економіці монастиря Прокопович.

До Заборовського Теофан писав за пів року до своєї смерті, тобто вже тоді, коли поквитався зі своїми ворогами. У часи керівництва «школами» осіб, поіменно згаданих у його листі чи тих, чие ім'я не вказано (себто ректорів від кінця 1680-х рр.), в колегіумі навчалися і/або викладали пізніші супротивники Прокоповича Стефан Яворський, Гедеон Вишневський і Теофілакт Лопатинський²⁸, які дошкуляли йому ще від самого початку кар'єри в Росії, та Теодосій Яновський, Маркел Родішевський і Сильвестр Холмський, котрі стали його ворогами пізніше²⁹. Якщо Ігуревиц справді очолив колегіум 1683 р., то серед його підопічних мав бути такий нелюбий Прокоповичу Стефан Яворський (навчався до 1684 р.). Не виключено, що Теодосій також застав початок професорства Яворського у Києві 1689 р. (якщо тільки воно розпочалося у перші місяці цього року)³⁰.

Як видається, Прокопович не лише прагнув контрастно виопуклити власне, виграшне керівництво Могилянськими «школами» та Братським монастирем. Вістря його звинувачень спрямоване навіть не стільки проти конкретних ректорів, скільки проти всього того періоду буття Академії, з яким тісно пов'язані Теофанові супротивники. Слід звернути увагу й на те, що, негативно описуючи Богоявленський чернечий осередок, архієпископ не оминув такої самої, хоча й короткої, характеристики Софійської катедральної обителі. Отож виглядає, що змальовуючи занепад Братського монастиря,

²⁸ Див. про них: Віктор Андрушко, «Вишневський, чернече ім'я Гедеон,» в *КМА в іменах*, 119; Віктор Андрушко, Зя Хижняк, «Лопатинський Федір, чернече ім'я Теофілакт,» в *КМА в іменах*, 332; Ігор Захара, Зоя Хижняк, «Яворський Семен (Симеон) Іванович, чернече ім'я Стефан,» в *КМА в іменах*, 609–612.

²⁹ Чистович, *Феофан Покопович*, 29–34, 154–168, 230–239, 341–347 та ін. Про конфлікт Прокоповича із київським інтелектуальним середовищем, зосередженим в колегіумі, див. також: Евфимий Крыжановский, «Феофан Покопович и Варлаам Ванатович,» в Евфимий Крыжановский, *Собрание сочинений*, 3 т. (Київ, 1890), 1: 296–308. Про Яновського та Холмського див. також: Сандалюк, «Холмський-Волинець, чернече ім'я Сильвестр,» в *КМА в іменах*, 572–573; Зоя Хижняк, «Яновський Федір Михайлович, чернече ім'я Теодосій,» в *КМА в іменах*, 615–616.

³⁰ Захара, Хижняк, «Яворський Семен,» 609.

зокрема й за ігуменства Гугуревича, Прокопович опосередковано зводив рахунки з Академією, або й зі всім вищим чернецтвом тих часів, коли навчальний заклад та київські інтелектуали-могилянці були його затятими опонентами.

Bibliography

Andrushko, Viktor, and Khyzhniak, Zoia. «Lopatynskiy Fedir, chernече im'ia Teofilakt.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsiklopedychnе vydannia*, edited by Zoia Khyzhniak, 332. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Andrushko, Viktor. «Vyshnevskiy, chernече im'ia Gedeon.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsiklopedychnе vydannia*, edited by Zoia Khyzhniak, 119. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Askochenskii, Viktor. *Kiev s drevneishym eho uchilishchem Akademiei*. 2 parts. Part 1. Kiev: Univ. tip., 1856.

Bulgakov, Makarii. *Istoriia Kievskoi akademii*. Sankt-Peterburg: Tip. K. Zhernakova, 1843.

Chistovich, Illarion. *Feofan Prokopovich i yego vremia*. Sankt-Peterburg: Tip. imp. Akad. nauk, 1868.

Golubiev, Stepan. *Kievskaiа Akademiia v kontse XVII i nachale XVIII stoletii. Rech, proiznesionnaia na torzhestviennom aktie Kievskoi Dukhovnoi Akademii 26 sientiabria 1901 goda*. Kiev: Tip. I. I. Gorbunova, 1901.

Gordon, Patrik. *Dnievnik*, translated and edited by D. Fedosov. Moskva: Nauka, 2009.

Instytut Rukopysu Natsional'noi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernads'koho, f. 301, 221 P, vol. III.

Khyzhniak, Zoia. «Gugurevych, chernече im'ia Teodosii.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsiklopedychnе vydannia*, edited by Zoia Khyzhniak, 171–172. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Khyzhniak, Zoia. «Yanovskiy Fedir Mykhailovych, chernече im'ia Teodosii.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsiklopedychnе vydannia*, edited by Zoia Khyzhniak, 615–616. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Khyzhniak, Zoia. *Rektory Kyievo-Mohylians'koi akaemii. 1615–1817 rr.* Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2002.

Kryzhanovskii, Evfimii. «Feofan Prokopovich i Varlaam Vanatovich.» In Kryzhanovskii, Evfimii. *Sobranie sochinenii.* 3 vols. 1: 296–343. Kiev, 1890.

Lazarevski, Aleksandr. *Opisanie staroi Malorossii. Materialy dlia istorii zaseleniia, zemlevladieniia i upravleniia.* 3 vol. Vol. 2. Kiev: Tip. K. N. Milevskogo, 1893.

Levitskii, Orest. «Greshnyi igumen.» In Levitskii, Orest. *Ocherki narodnoi zhynzi v Malorossii vo vtoroi polovine XVII st.,* 171–180. Kiev: Tip. Imper. universiteta sv. Vladimira Aktc. O-va N. T. Korchak-Novitskogo, 1902.

Lytvynov, Volodymyr. «Prokopovych (Tsereiskyi) Yelyzar (Yelysii), cherneche im'ia Teofan.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychne vydannia,* edited by Zoia Khyzhniak, 444–446. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Mukhin, Nikolai. *Kievo-Bratskii uchilishchnyi monastyr. Istoricheskii ocherk.* Kiev: Tip. H. T. Korchak-Novickoho, 1893.

Natsional'nyi muzei istorii Ukrainy, inv. № DM-7885, TKV-11963.

Petrenko, Mark. *Ukrainske zolotarstvo XVI–XVIII st.* Kyiv: Naukova dumka, 1970.

Petrov, Nikolai. *Kievskaiia akademiia vo vtoroi polovine XVII vieka.* Kiev: Tip. H. T. Korchak-Novickoho, 1895.

«Pisma Feofana Prokopovicha.» *Trudy KDA* 10 (1865): 274–279.

«Pismo Feofana Prokopovicha k kievskomu arkhiepiskopu o Bratskom uchilishchnom monastyrie.» *Russkii arkhiv* 4 (1865): 439–444.

Postnikova-Loseva M. M., Platonova N. H. and Ulianova B. L. *Zolotoe i serebrianoie delo XV–XX vv. [Territoria SSSR].* Moskva: Nauka, 1983.

Prokopovych, Feofan. *Filosofski tvory.* 3 vol. Vol. 3. Kyiv: Naukova dumka, 1981.

Pylypiuk, Nataliia. ««ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ, ἌΛΒΟ ΒΔΑΧНОСТЬ». Pershyi panehryk Kyievo-Mohylianskoï shkoly: yoho zmist ta istorychnyi kontekst.» *Zapysky NTSh* 224 (1992): 25–43.

Sandaliuk, Oleh. «Kholmskyi-Volynets, cherneche im'ia Sylvestr.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychne vydannia,* edited by Zoia Khyzhniak, 572–573. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Tsentral'nyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 138, spr. 53.

Tsentral'nyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 888, op. 1, spr. 2.

Tsentral'nyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 888, op. 1, spr. 5.

Universaly Ivana Mazepy 1687–1709, edited by Ivan Butych. Kyiv-Lviv: NTSh, 2002.

Yakovenko, Nataliia. «Kyivski profesory za lashtunkamy Hadiatskoi uhody: do istorii sprobny peretvorennia Mohylianskoï kolehii na universytet.» In Yakovenko, Nataliia. *Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uivlen ta idei v Ukraini XVI — pochatku XVIII stolittia*, 342–367. Kyiv: Laurus, 2012.

Zakhara, Ihor, and Khyzhniak, Zoia. «Yavorskyi Semen (Symeon) Ivanovych, cherneche im'ia Stefan.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychnye vydannia*, edited by Zoia Khyzhniak, 609–612. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Abstract

“This Vessel Was Manufactured for Holy Water..”: on the Characteristics of Rector Feodosiy Gugurevych Times

The history of Kyiv-Mohyla Academy for the second part of the 17th century is insufficiently developed even for the specific facts available at present. Currently it is little known about the Kyivan professors and rectors of that time. The person of Rector Feodosiy Gugurevych (the 1680s) remains understudied. From the 1860s historians describe Feodosiy as an amoral monk who brought Collegium and Confraternal school monastery to the extreme poverty. A singular source for conclusions like these presents an adverse character suggested by Archbishop Feofan (Prokopovych) in his letter of 1736.

The scope of Prokopovych's statements raise doubts as unreliable. The engraving from the silver holy-water basin which was manufactured at the Confraternal monastery's expense in 1686 during the time of Superior Gugurevych and is currently exposed at the National museum of history

of Ukraine strengthens doubts about discourtesy of Prokopovych's conclusions. Examination of the engraving allows to say that there are no reasons to make an inference about the extreme poverty of the monastery and College. Then this inference helps both to evaluate critically Prokopovych's negative characteristics of the school leaders and to analyze the reasons of Archbishop's intents to say about Gugurevych like this.

Keywords: Kyiv-Mohyla Collegium/Academy, Kyiv Confraternal school monastery, Feodosii Gugurevych, Feofan Prokopovych, holy-water basin of 1686.